

Škvrnda, František

Čo iné je Platónov Sókratés, než len Platón vpredu, Platón vzadu a v strede Chiméra? : (úvahy o Platónovej verzii Sókrata)

Pro-Fil. 2012, vol. 13, iss. 2, pp. [75]-87

ISSN 1212-9097

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/pf13-2-323>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139072>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.



**Čo iné je Platónov Sókratés, než len Platón vpredu, Platón vzadu a v strede Chiméra?¹
(Úvahy o Platónovej verzii Sókrata)²**

František Škvrnda, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Slovensko

Abstrakt: Táto štúdia ponúka stručné uvedenie do sokratovskej otázky, pričom sa v nej kladie dôraz predovšetkým na Platónovho Sókrata. Prvá časť príspevku sleduje vznik sokratovskej otázky v antike. V druhej časti sa pojednáva o vzostupe Platónovej autority v riešení tejto otázky. Nasledujúca časť podáva argumenty, prečo je Platónov portrét Sókrata z pohľadu historika filozofie neudržateľný a nedôveryhodný. Navrhované riešenia sokratovského problému spočívajú v zdržaní sa úsudku o historickej autentickosti Platónovho Sókrata.

Abstract: This paper offers a brief introduction to the Socratic question with accent on Plato's Socrates. The first part tracks the origins of Socratic question in antiquity. The second part is concerned with the rise of Plato's authority in resolving this problem. The following part argues that Plato's trait of Socrates is inconsistent and therefore suspicious in terms of history of philosophy. The proposed conclusions are to sustain judgement about the historical accuracy and authenticity of Plato's portrait of Socrates.

Kľúčová slova: sokratovská otázka, Platónův Sokrates, Schleiermacher, Apologie, nekonzistence, autenticita

Keywords: Socratic question, Plato's Socrates, Schleiermacher, Apolly, inconsistency, authenticity

1 Úvod

Predmetom tejto štúdie je pokúsiť sa zistiť, či toto Nietzscheho tvrdenie je ďalším z jeho geniálnych, nadčasových aforizmov, alebo či je to len jeden z prejavov jeho subjektívnej

¹ Studie je realizovaná na základe grantového projektu GA ČR P401/10/0520.

² Vyjadrujem vďaka za pomoc a konzultácie, ktoré mi pri písaní tohto článku poskytol školiteľ mojej magisterskej práce „Iracionálne zdroje Sókratovej filozofie“ pán doc. Mgr. Andrej Kalaš, PhD.

zaujatosť a emocionálnej zatrpknutosť voči jeho súčasníkom.³ Podobne ako mnoho iných historikov filozofie, ani Nietzsche však nezaujal k sókratovskému problému jednotný postoj.⁴

Úvahy nad Sókratom sa vždy začínajú poznámkou o tom, že tento filozof nič nenapísal. Jeho filozofiu sme preto nútení interpretovať sprostredkovane. Existujú štyri zachované pramenné zdroje: spisy Platónove, Xenofontove, Aristofanova komédia *Oblaky* a Aristotelés. Počas posledných storočí sa jednotliví historici filozofie snažili interpretovať Sókrata pomocou jedného, dvoch, troch, alebo všetkých štyroch vyššie uvedených autorov. Slovom Guthrieho, „štyri kone sú lepšie ako jeden.“ (Guthrie, 1971, str. 9) Takýto postoj však vyvoláva otázky: ako môžeme zosúladiť tak diametrálne odlišné portréty Sókrata, aké nachádzame u Platóna a Aristofana, resp. u Xenofonta a Aristofana? Ak odmietneme Aristofanovu správu o tom, že Sókratés vyučoval za peniaze v prospech Platónovho tvrdenia, že za peniaze nikdy nevyučoval, na základe akého kritéria sa tak rozhodneme? Alebo budeme veriť radšej Aristofanovi, že sa Sókratés venoval prírodným skúmaniam a odmietneme Aristotelove a Xenofontove tvrdenia, ktoré to popierajú? Ak sa však rozhodneme vylúčiť Aristofana – alebo Platóna – ako historický zdroj o Sókratovi, ako to zdôvodníme? Odkiaľ pramení istota väčšiny historikov filozofie, že filozofia historického Sókrata sa zhoduje s Platónovým a Xenofontovým popisom? Nie je prvotné kritérium, na základe ktorého potom odvodzujeme filozofiu Sókrata, tendenčné?

Predstavme si nasledujúcu situáciu: k učiteľovi príde študent na skúšku a vytiahne si otázku „V stručnosti vysvetlite hlavné body Hegelovej filozofie“. Študent by však namiesto Hegelovej filozofie začal rozprávať filozofiu Marxa, odvolávajúc sa na to, že Marx bol predsa poslucháčom Hegela po dlhé roky. Neobmedzil by sa len na Marxa, ale pokúšal by sa zakomponovať do svojej odpovede o Hegelovej filozofii aj Kierkegaarda, argumentujúc tým, že predsa aj on bol Hegelov poslucháč. Pre každého učiteľa by takáto odpoveď bola neprijateľná – Marx a Kierkegaard, napriek tomu, že boli Hegelovými poslucháčmi, vytvorili

³ Ak vezmeme do úvahy jeho okultný spôsob vyjadrovania a vedenia polemík s vtedajšími intelektuálmi – známa je predovšetkým jeho „roztržka“ s významným odborníkom na Platónovu filozofiu, Willamowitzom-Moellendorfom (Salome, 2001, str. 37-38) – môžeme predpokladať, že vyššie uvedený Nietzscheho citát predstavoval akúsi okultnú, hádankovitú a preto ironickú narážku na niektorých jeho kolegov. Vzhľadom na všeobecnú popularitu tohto riešenia sókratovskej otázky u nemeckých akademikov by Nietzscheho postoj korešpondoval s jeho sebaštylizáciou akademického rebela, ktorý ide proti prúdu.

⁴ Problematika rozlišovania medzi tým, čo Nietzsche považuje za „sókratovské“ a čo za „platónske“, by si vyžadovala samostatnú prácu. V tomto momente len poukážem na dva momenty: Nietzsche v spise *Filozofia v tragickom období Grékov* zaraďuje Sókrata medzi starých mudrcov typu Thaletu, Empedokla, či Hérakleitu. (Nietzsche, 1994, str. 12 – 13) Z toho implicitne vyplýva, že medzi posledným mudrcom Sokratom a po ňom nasledujúcim Platónom existuje deliaca čiara. Ak ale zoberieme do úvahy jeho prácu *Zrodenie tragédie*, kde Nietzsche stotožňuje názory Sókrata a Platóna, nemôžeme jednoznačne určiť, do akej miery chápe Nietzsche Sókrata a Platóna ako predstaviteľov jednotného myšlienkového prúdu.

filozofie, ktoré sa *zásadne* líšili od tej Hegelovej. Paradoxom je, že v prípade Sókrata nám takýto problém neprekáža, ba dokonca ne jeden pedagóg na skúške *vyžaduje*, aby sme ako Sókratovu filozofiu interpretovali časť Platónovej filozofie, resp. akýsi amalgám, zložený z Platóna a Xenofonta.

Nasledujúci text sa delí na štyri časti: prvá časť popisuje vznik sókratovského problému v antike a charakterizuje dva diametrálne odlišné portréty tohto filozofa, ktoré môžeme odvodiť na základe čítania antických textov. Druhá časť rozoberá príčiny privilegácie Platónovho Sókrata ako zdroja pre rekonštrukciu filozofie skutočného Sókrata. Tretia časť je venovaná problémom, ktoré vyvstanú z prijatia Platónovho Sókrata ako toho pravého Sókrata. V závere autor poukazuje na odmietnutie Platónovho Sókrata ako historicky hodnoverného zdroja pre rekonštrukciu Sókratovej filozofie a postuluje jediné vedecky zdôvodniteľné stanovisko – zdržanie sa úsudku o povahe Sókratovej filozofie a jej rozptýlenie do koncepcií jednotlivých autorov.

2 Vznik sókratovského problému v antike

Sókratovský problém vznikol pravdepodobne ešte v tridsiatych rokoch 4. stor. pred Kr.,⁵ keď sa stal Sókratés terčom útoku komických básnikov,⁶ ktorí z pochopiteľných dôvodov museli do určitej miery pozmeniť jeho charakter. Tým spôsobili rozštiepenie Sókrata na aténskeho občana a fiktívnu literárnu postavu. Okrem komických básnikov písali dialógy, v ktorých vystupoval Sókratés ako hlavná postava, aj mnohí z jeho poslucháčov,⁷ čo viedlo už Aristotela k tomu, aby označil tieto *logoi sokratikoi* za literárny žáner.⁸ (*Poet.* 1447b11) Do

⁵ Nie je vylúčené, že Sókratés bol obklopený aurou akejsi legendy už od detského veku. Plútarchos uvádza správu, podľa ktorej sa už Sófroniskos, Sókratov otec, bol pýtať delfského Apollóna na radu, ako vychovávať mladého Sókrata. Z dobového pohľadu je takáto udalosť nezvyčajná – Sókratés musel pravdepodobne už od útleho veku vykazovať nezvyčajné správanie (toto spomína aj Platón v *Apológii*, 31d). Pýtia Sófroniskovi odpovedala, nech mladého Sókrata neodrádza od ničoho, čomu sa bude chcieť venovať, pretože sa o neho stará sprievodca desaťtisíckrát lepší a významnejší ako akýkoľvek učiteľ. (Plútarchos, *De genio* 589d-f) Je však možné, že táto správa je založená práve na Platónovom svedectve a preto s ňou treba narábať opatrnejšie.

⁶ Menovite ide o troch básnikov: Aristofanés, od ktorého sa nám zachovala celá, i keď neskôr samotným autorom prepracovaná komédia *Oblaky*; Ameipsias, z ktorého komédie *Konnos* – uvedenej v tom istom roku ako Aristofanove *Oblaky* – sa nám zachoval zlomok v Diogenovi Laertskom (*Vit.* 2.28.1-8); na Sókrata vo svojich komédiách narážal taktiež Eupolis. Podrobnejšie informácie a zdroje o Sókratovi v starej komédii čitateľ nájde v článku L. Edmundsa „*What was Socrates called?*“ (Edmunds, 2006)

⁷ Eukleidés, Platón, Kritón, Faidón, Xenofón, Antistenés, Simón, Aischinés, Simmias, Glaukón, Kebés. (DL *Vit.* II.) Názvy niektorých dialógov nachádzame u viacerých autorov (*Symposium*, *Alkibiadés*, *Kritón*, *Prótagoras*, *Obrana Sókratova*). Všeobecne sa prijíma názor, že *sokratikoi logoi* vznikali až po Sókratovej smrti, avšak tento predpoklad sa nenachádza v žiadnom antickom svedectve.

⁸ K. Joël bol prvým bádateľom, ktorý naznačil, že *sokratikoi logoi* môžu mať fiktívny charakter. (Dorion, 2011, str. 8) V rámci týchto dialógov nadobúdala postava Sókrata „od jedného k druhému úplne odlišný charakter.“ (Porubjak, 2006, str. 135) *Logoi sokratikoi* boli natoľko rozšírené a jednotlivé obrazy Sókrata v nich vykreslené natoľko diferencované, že už u Aristotela môžeme sledovať splývajúce a nedostatočne rozlišované názory historického Sókrata od názorov Platóna. (*Met.* 987b, 1078b) Aristotelés sa zvykne považovať za dôveryhodný

tohto žánru patria aj Platónove a Xenofontove dialógy. Na fiktívnosť *logoi sokratikoi* nepriamo poukazujú niektorí antickí autori, keď kritizujú Platóna za to, že Sókratovi vložil do úst myšlienky, ktoré nikdy nezastával.⁹ Platónovo svedectvo sa pritom nespochybňovalo len z filozofického hľadiska, ale aj z biografického.¹⁰ Vzhľadom na zle zachované pramenné zdroje¹¹ sa však musíme obmedziť len na neúplné správy o povahe týchto sporov a uspokojiť sa s tým, že disponujeme svedectvom viacerých autorov – nielen Aristofana –, ktorí kritizujú Platónovho Sókrata.

Amfibólia historických prameňov ústi v Sókratovom prípade do dvoch diametrálne rozdielnych portrétov: podľa Platóna a Xenofonta (a tiež podľa zlomkov ďalších sokratikov) je Sókratés najspravodlivejší zo všetkých ľudí, odolný voči vášni a hnevu, vždy mierny, bez excentrických výbuchov, ktoré by odhaľovali jeho prudký charakter; dáva prednosť cnostiam duše pred materiálnymi hodnotami.

Na druhej strane sa k nám dostáva obraz Sókrata, túlajúceho sa po uliciach, bez riadneho zamestnania, podvodníka, ktorý vyučuje za peniaze ako víťaziť v súdnych sporoch, špekuluje s peniazmi, často kričí a trhá si vlasy, a ktorý si z akejsi nemiernosti zaobstaral dve manželky a navyše sa oddáva pôžitkom s inými mužmi. Autormi tohto obrazu sú predovšetkým komický básnici a Aristoxenos.¹² Vystáva otázka, ktorý portrét Sókrata si zvoliť. Situácia historika filozofie je v tomto prípade analogická tej, ktorú opisuje Prodikos v alegórii *Héraklés na rázcestí*: dáme prednosť cnostnejšiemu, božskejšiemu obrazu Sókrata pred jeho nerestnejším, viacej prízemným variantom?

Cnostnejší obraz Sókrata však možno uprednostniť len za predpokladu, že sa spreneveríme zaužívaným historicko-vedným metódam. Jediný adekvátny postoj je, že o

zdroj pre rekonštrukciu Sókratových filozofických názorov, pretože rozlišuje medzi Sókratom samotným a Platónovým Sókratom (ide o Fitzgeraldov „kánon“, podľa ktorého Aristotelés označuje pravého Sókrata vždy s členom a Platónovho Sókrata vždy bez člena – „ὁ Σώκρατης“, „Σώκρατης“). Pomerne presvedčivo upozorňuje na neudržateľnosť tohto „kánonu“ už Taylor. (Taylor, 1911, str.42-51)

⁹ Aristippos u Aristotela (*Rhet.* 1398b); tiež DL. *Vit.* III. 35

¹⁰ Ide o zlomky Aristotelovho žiaka Aristoxena a o neskoré dielo Athénaia, ktorý sa odvoláva na starších autorov Démochara a na spis kynika Hérodika *Proti priateľovi Sókrata* (Πρὸς τὸν φιλοσοκράτην). (*Deiphn.* 5.55-57) U Athénaia nachádzame kritiku zameranú predovšetkým na údajné tri Sókratove vojenské misie, ktoré spomína Platón (*Apol.* 28e, *Crito* 52b, *Charm.* 153b) a Antisthenés. (*Deiphn.* 5.55.53-57)

¹¹ O šírke a rozsahu tejto problematiky svedčí mimoriadny počet doxografov, ktorí sa venovali Sókratovej osobe – a nakoľko je osoba Sókrata do istej miery neoddeliteľná od jeho filozofie ako životnej praxe – i jeho filozofickým postojom. V jedinom zachovanom antickom životopise Sókrata nachádzame viac ako 17 mien autorov, ktorí sa podľa Diogena Laertského zaoberali Sókratom. (DL *Vit.* II.18-47) Ani jedno dielo od týchto autorov sa nám však nezachovalo.

¹² V prípade komických básnikov môžeme hovoriť o „zveličovani“, no v prípade Aristoxena sme postavení pred vážny problém: Aristoxenos napísal viacero životopisov – okrem Sókratovho a Platónovho aj životopisy niektorých pytagorejcov – a vo všeobecnosti majú jeho zlomky pomerne vysokú hodnotu pre viacerých historikov filozofie. Je to práve Aristoxenos, ktorý nám zachoval správu o Platónovej *akroasis* o Dobré. (Armstrong, 2002, str. 30; Cherniss, 1945, str. 1)

Sókratovi budeme hovoriť ako o „neznámom x“ a rôzne filozofické portréty tohto mysliteľa budeme označovať menami ich tvorcov (napr. „Platónov Sókratés“, „Aristofanov Sókratés“, atď.).¹³ Ak totiž máme dva nezosúladiateľné a pritom rovnocenné zdroje o nejakej historickej postave, nemôžeme sa jednoducho len na základe argumentov typu *ad hoc* alebo *ad hominem* prikloniť k jednému variantu, a ten druhý marginalizovať. V priebehu histórie však došlo presne k tejto chybe a za autentický obraz Sókrata bol považovaný len jeden variant.

3 Autorita Platónovej filozofie a jej vplyv na riešenie sókratovskej otázky

Platón vplýval na názory o povahe Sókratovej filozofie už v antike (stredná a nová akadémia, stoicizmus, novoplatonizmus). Systematický záujem o Sókratovu filozofiu sa však naplno prejavil až s inštitucionalizáciou klasických štúdií v nemeckom akademickom prostredí 18. a 19. storočia.¹⁴ V tomto období na univerzitách dominoval racionalizmus, v dôsledku ktorého sa kládol dôraz na ideu vedy, vedenia a vôbec na vedecké myslenie. Počiatky tohto spôsobu myslenia sa prirodzene hľadali v antickej kultúre, predovšetkým vo filozofii. Prístupy iónskej a západnej (rozvíjanej na pôde starovekej Itálie) filozofie sa chápali iba ako zárodky vedeckého myslenia, pretože predstavitelia týchto škôl neobjavili metódu exaktného empirického a logického skúmania. Až s nástupom Sókrata a sofistov začala filozofia meniť svoj charakter. Vyjadrené Cicerónovými slovami, filozofia sa „poľudštila“ – Sókratovou činnosťou sa stanovili základné metodologické postupy pri riešení teoretických problémov, definovali sa pojmy vedenia a pravdy, toho, čo môžeme poznať a čo je už mimo dosahu našich racionálnych kompetencií. Sofisti so svojím relativizmom a negatívnou povestou – za ktorú sú zodpovední predovšetkým Aristofanés, Platón a Aristotelés – sa jednoducho nezdali hodnými toho, aby stáli pri zrode takej vznešenej a veľkolepej myšlienky, za akú sa racionalizmus v 18. a 19. storočí považoval. Je preto celkom pochopiteľné, že v tomto

¹³ Takto Sókrata označujú napr. Burnet (1924, str. 128) a Diels (Taylor, 1951, str. 18). Na druhej strane patrí Burnet k zástancom historickej Platónovho Sókrata. (Burnet, 1924, str. 151-179; Guthrie, 1971, str. 9; Dorion, 2011, str. 5) Takáto ambivalencia je exemplárnym dôkazom nesprávneho prístupu k sókratovskému problému, pretože autor zastáva dve vzájomne sa vylučujúce stanoviská. Podobne ambivalentný postoj nachádzame aj u Guthrieho a Taylora.

¹⁴ Klasické štúdiá boli výsledkom continuity antickej kultúry vo všeobecnosti. Po stredoveku, v ktorom dominoval predovšetkým Aristotelés, sa počas renesancie dostáva do centra pozornosti Platón (Ficino). Túto zmenu podnietili historické udalosti pádu Byzantskej ríše, z ktorej sa dostali na západ mnohí platónski myslitelia. Popri tradičných sférach záujmu, akými bola metafyzika a etika, sa v druhej polovici 16. storočia začína formovať záujem o usporiadanie platónskeho korpusu. Jedným z týchto autorov, ktorí sa snažili zreorganizovať Platónske dialógy, bol aj francúzsky teológ Ioannes Serranus. Platónove dialógy usporiadal do tzv. syzygia, pričom každá jednotlivá syzygia bola spojená spoločnou témou dialógov (napr. etickou, fyzikou a metafyzikou, polemikou so sofistami atď.). Jedna z týchto syzyg korešpondovala s Thrasyllovou tetralógiou (*Euthyfrón – Obrana Sokratova – Kritón – Faidón*), pričom jednotiacim motívom mala byť téma obhajoby *Sokratovho učenia*. (Grote, 2005, str. 171)

konkrétnom období nastala renesancia záujmu o Sókrata, avšak o Sókrata Platónových dialógov.

Za hlavného predstaviteľa tohto nového, platónskeho chápania Sókrata, sa označuje F. Schleiermacher (1768-1834).¹⁵ Ako prvý podal *metódu*, prostredníctvom ktorej by sme mali pri riešení sókratovského problému postupovať. Ak chceme uchopiť filozofiu historického Sókrata, musíme sa podľa Schleiermachera pýtať, „kým Sókratés musel byť okrem toho, čo o ňom napísal Xenofón a zároveň kým musel byť, aby motivoval Platóna k spísaniu jeho dialógov bez toho, aby si tieto dva zdroje protirečili?“ (Schleiermacher, 1852, str. cxlii) Ako upozorňuje L. Dorion, Schleiermacherov prístup vyvoláva viac problémov, než koľko ich rieši. (Dorion, 2011, str. 4) Podstatou problému Schleiermacherovho prístupu je, že ignoruje svedectvá iných autorov a zo Xenofonta berie za autentické len tie správy, ktoré neprotirečia Platónovi. V opačnom prípade (aký by mohla predstavovať napr. otázka Sókratovho vedomého nevedenia)¹⁶ však Schleiermacher jednoznačne favorizuje autoritu Platóna, keď tvrdí, že „v Sókratovi samotnom, ako aj v jeho rečiach nielenže *mohlo*, ale *muselo* byť viac, než popisuje Xenofón.“ (Schleiermacher, 1852, str. cxxxix)

Argumenty, ktorými Schleiermacher odmieta Xenofontov obraz Sókrata (Xenofón nie je v prvom rade filozof, ale človek praktického a vojenského zamerania, a preto nebol schopný zachytiť náročnejšie Sókratove myšlienky; Xenofón podal len apologetický obraz Sókrata, aby vyvrátil jeho žalobcov (Schleiermacher, 1852, str. cxxxviii-cxxxix)) sa napriek svojej nevedeckosti stali počas nasledujúcich desaťročí *communis opinio*.¹⁷ Platónov portrét Sókrata „bol jednoducho príliš veľkou autoritou, aby sme ho nebrali vážne.“ (Suvák, 2006, str. 26) Okrem protirečivosti niektorých antických prameňov, ktoré sú už samé osebe dostatočným dôvodom, aby sme k Platónovmu Sókratovi pristupovali rezervovane, existujú aj iné dôvody, kvôli ktorým by sme sa mali zamyslieť nad tým, či treba brať Platónovho Sókrata – aspoň zo stanoviska historika filozofie – vážnejšie ako napr. Aristofanovho Sókrata. Tieto dôvody stručne priblížime v nasledujúcom texte.

¹⁵ Dorion označuje Schleiermacherov výstup za počiatok (genesis) formovania Sókratovského problému. (Dorion, 2011, str. 2) Táto téma však bola predmetom záujmu ešte pred Schleiermacherom. Významnou autoritou ešte pred Schleiermacherom bol Brucker, ktorý sa prikláňal najmä ku Xenofontovmu (ale aj Platónovmu) Sókratovi. (Zeller, 1877, str. 99) Bruckerovu autoritu nasledovali do istej miery aj Ast a Krug. (Schleiermacher, 1852, str. cxxxiii-cxxxiv)

¹⁶ U Xenofonta nenachádzame o tomto ani zmienku. Práve naopak – Xenofón sa zmieňuje, že Sókratés *disponoval* vedením a svojim priateľom dával cenné rady. (*Mem.*, I.4.1.)

¹⁷ Viac ako o storočie neskôr opakuje Vlastos tieto argumenty bez toho, aby sa musel na Schleiermachera odvolávať. (Vlastos, 1970, str. 1-6) Rovnaký prístup má aj Guthrie. (Guthrie, 1971, str. 15)

4 Problémy spojené s Platónovým Sókratom

Najväčším problémom pre bádateľov, spoliehajúcich sa na Platónove svedectvo, ostáva určenie demarkačnej línie, ktorá by oddeľovala názory „pravého“ Sókrata od Platónových myšlienok.¹⁸ Za autentický zdroj poznania Sókratovej filozofie sa najčastejšie považuje Platónova *Apológia*.¹⁹ V nasledujúcom výklade sa preto zameriam predovšetkým na toto dielo.

„Auru“ autenticosti *Apológie* spôsobuje predovšetkým literárna forma, akou je toto dielo napísané – nejde totiž o klasický dialóg, na aké sme u Platóna zvyknutí, ale o samotnú Sókratovu súdnu reč. Pasáž, v ktorej sa Platón sám stavia do pozície priameho svedka súdneho procesu (*Apol.* 34a), taktiež vytvára pátos dôveryhodnosti. Aj keď sa vo všeobecnosti pripúšťa, že Platón spísal *Apológiu* až niekoľko rokov po Sókratovej smrti, je celkom prirodzené sa domnievať, že mal proces živo v pamäti (génus ako Platón si jednoducho *musel* pamätať proces so Sókratom aj po niekoľkých rokoch),²⁰ resp. že postupoval bežnou metódou, ktorou sa vtedy spisovali texty, zachytávajúce reálne udalosti.²¹ Podľa Vlastosa²² si Platón nemohol dovoliť nepridržiavať sa Sókratových slov na súde: „Keď Platón písal *Apológiu*, vedel, že stovky potencionálnych čitateľov počuli taktiež jej historický originál. A nakoľko účelom spísania tejto reči bolo očistiť meno jeho učiteľa a obviniť jeho sudcov, bolo by nevhodné vykresliť Sókrata inak, než kým v skutočnosti bol.“ (Vlastos, 1970 str. 3) Táto pôsobivá hypotéza však stojí na implicitných predpokladoch, že Platón svoju verziu *Apológie* zamýšľal publikovať verejne a že mu v skutočnosti išlo o exaktné popísanie historického procesu svojho učiteľa. Ani jeden z týchto argumentov sa nedá považovať za

¹⁸ V tejto otázke sa rozchádzajú viacerí autori. Taylor a Burnet predpokladali, že všetko, čo Platón vkladá do úst Sókratovi, sa dá vo všeobecnosti odvodiť z filozofie historického Sókrata. (Guthrie, 1971, str. 31) Burnet napr. tvrdí, že Sókratovi môžeme pripísať aj pytagoreizmus (Laguna, 1934, str. 51), ktorý sa explicitne vyskytuje až v stredných a neskorých Platónových dialógoch. Guthrie považuje za hlavný znak Sókratovej filozofie uvedomovanie si vlastnej nevedomosti. Odklon Platóna od Sókratovho učenia vidí v jednej pasáži zo *Symposia*. (Guthrie, 1971, str. 77n1) Vlastos teoreticky rozpracováva Guthrieho prístup a označuje za sókratovské všetky rané Platónove dialógy (*Apológia*, *Charmidés*, *Kritón*, *Euthyfrón*, *Gorgias*, *Hippias II*, *Ión*, *Lachés*, *Prótagoras*, I. kniha *Ústavy*), pričom stanovuje 10 hlavných bodov, v ktorých sa Sókratés raných dialógov líši od Sókrata prechodných a neskorých dialógov. (Vlastos, 1991, str. 47-49) Tento prístup je neudržateľný, nakoľko sa mnoho znakov raného Sókrata objavuje ešte aj v takých dielach, akými sú *Timaios*, alebo *Zákony*. K podrobnejšej kritike Vlastosovho Sókrata pozri Nails (Nails, 1993).

¹⁹ Zeller, Burnet, Taylor, Guthrie, Vlastos, Brickhouse, Smith, Kahn, a i. *Apológiu* považovali za autentickú aj takí myslitelia, ktorí sa vo všeobecnosti prikláňali skôr ku Xenofontovmu zobrazeniu Sókrata, napr. Grote (Grote, 2005, str. 158).

²⁰ Argumentácia *ad hominem* podobného typu ako rozvíja Vlastos. (Vlastos, 1970, str. 3-4)

²¹ Takúto metódu popisuje Platón v *Teaitétovi* (42d). V súvislosti s touto metódou aplikuje Guthrie iný argument *ad hominem*. Platón si – zo *zbožnej úcty*, ktorú k Sókratovi prechovával – pri písaní dialógov, v ktorých vystupuje Sókratés, vždy kládol otázku: „Súhlasil by Sókratés s tým, čo mu teraz vkladám do úst?“ (Guthrie, 1971, str. 30-31)

²² Vlastos v podstate len opakuje slová H. N. Fowlera v jeho úvodnom komentári k prekladu *Apológie*. (Fowler, 1914, str. 65)

„dôkaz“ toho, že Platón vo svojej *Apológii* podal autentický filozofický portrét Sókrata. Prijatť takéto predpoklady za pravdivé je z objektívneho hľadiska nekritické.

Rovnakú hodnotu ako vyššie uvedené „argumenty“ majú aj opačné domnienky: Platón spísal toto dielo pre úzky okruh svojich poslucháčov či priateľov, alebo za účelom vyvrátenia iných autorov.²³ *Apológia* je dielom akejsi vzájomnej rivality medzi Platónom a povedzme, Polykratom. Platónov spis mohol slúžiť aj ako kritika vtedajšieho politického zriadenia a aténskeho verejného života vôbec, ktorému Platón zaiste mal čo vyčítať. Nakoľko ale nie je možné tieto rôzne argumentácie pre a proti autenticite Platónovej *Apológie* logicky a najmä hlbšie vedecky zdôvodniť, treba sa asi zdržať takéhoto typu argumentov *ad hoc* a *ad hominem* úplne.

Ak by sme napriek vyššie uvedeným problémom, spojenými s dokazovaním Platónových dobrých úmyslov „historika“ filozofie, stále nástojili na autenticite jeho *Apológie*, mali by sme preukázať, že obraz Sókrata na súde prezentuje konzistentný a ucelený filozofický portrét. Ten *Apológia* vskutku predstavuje, ale v úplne inej intencii, než by sme predpokladali. Slovmi M. Porubjaka, „na tejto obhajobe je však príliš zarážajúce, že sa až priveľmi podozrivo podobá na ostatné Platónove dialógy“ (Porubjak, 2006, str. 138) Sókratés v *Apológii* vystupuje veľmi podobne nielen v súvislosti s „ranými“²⁴ dialógmi, ale aj s neskoršími.²⁵ V *Apológii* nachádzame stopy „Sókratovho“ etického racionalizmu (nikto nekoná zlo dobrovoľne) (25d-26a), ktorého sa Platón pridriava ešte aj v *Zákonoch* (860d); zmieňuje sa o elenktickej metóde (23b), ktorú nachádzame aj v I. knihe *Ústavy*, v *Teaitétovi*, alebo v *Kratylovi*. Jeho postoj k smrti (28b-c) je totožný s tým vo *Faidónovi* (67e-69e). V *Apológii* nachádzame taktiež zmienku o Sókratovom vedomom nevedení – Sókratove zmienky o jeho vlastnej nevedomosti nachádzame však v mnohých neskorších dialógoch, o. i. aj v *Menónovi* (80c-d), *Teaitétovi* (150c-d) a *Kratylovi* (391c). V pozmenenej forme – kedy

²³ Vieme, že okrem Platóna napísal *Apológiu* aj Xenofón; rečník Polykratés zas napísal spis *Obžaloba Sókratova*.

²⁴ Napriek enormnému úsiliu o usporiadanie chronológie Platónových dialógov sa pri väčšine nedá určiť ani približne, kedy boli Platónom napísané. Pri troch dialógoch môžeme určiť *terminus post quem* vzniku (*Teaitétos*, *Menexenos*, *Symposium*), pri *Zákonoch* a *Kritiovi* máme opodstatnenie sa domnievať, že patrili medzi posledné Platónove dialógy, pretože sú nedokončené. Nie je vylúčené, že Platón počas celého svojho života dialógy revidoval a prepísal. (Dionysos Halikarnasský, *De comp. Verb.* 25.205-211; Diogenés Laertios, *Vit.* III. 37) To by mohlo znamenať, že rané dialógy boli upravované (a teda písané) aj v záverečnej fáze Platónovho života.

²⁵ Táto spojitosť *Apológie* s inými dialógmi viedla Thrasylla k tomu, že ju zaradil do tetralógie spoločne s dialógmi *Eutyfrón*, *Kritón* a *Faidón*. Ešte pred Thrasyllom zoradil Platónove diela do trilógií alexandrijský gramatik Aristofanés Byzantský, ktorý zaradil *Apológiu* k dialógom *Teaitétos* a *Eutyfrón*, pričom dialógy *Kritón* a *Faidón* zaradil do skupiny nasledujúcej po *Apológii*. Grote zaujímavo argumentuje, že Aristofanove delenie pochádzalo priamo z knižnice („*musaionu*“) Akadémie. (Grote, 2005, str. 141-158) V takomto prípade by *Apológia* predstavovala dielo, ktoré sa odlišuje od iných dialógov tohto mysliteľa nie väčšmi, ako sa od seba líšia napr. dialógy *Filébos* a *Parmenidés* (t.j. len témou svojho obsahu, nie akousi snahou Platóna hodnoverne vykresliť súdny proces so Sókratom).

Platón aplikuje nevedomosť Sókrata na ľudský druh vo všeobecnosti – rezonuje táto vlastnosť aj v X. knihe *Ústavy* (604c), v *Zákonoch* (804b),²⁶ ba dokonca aj v *Timaiovi* (29d) a *VII. liste* (335a, 335e). Bolo by oprávnené predpokladať, že tieto zmienky v neskorších dialógoch svedčia o tom, že sa Platón pridržal niektorých Sókratových myšlienok počas celého svojho života, keby sme mali istotu, že *Apológia* bola spísaná za účelom zachytiť filozofiu pravého Sókrata. Túto istotu však nemáme – práve naopak, existujú dôvody, ktoré svedčia v prospech opačného stanoviska. Ide o protirečenia vyplývajúce zo samotnej *Apológie*.

Napriek proklamovanej nevedomosti, Sókratés vo svojej súdnej reči predsa len pripúšťa, že sa nedopustil vo svojom živote ničoho nespravodlivého (37b), že páchať bezprávie a neposlúchať lepšieho je zlé (29b), že jedinou pravdivou myšlienkou je tvrdenie, podľa ktorého neostávajú ľudské veci Bohom nepovšimnuté (41d), alebo že „dobrému mužovi sa nič zlé prihodiť nemôže.“ (41c) V *Apológii* Sókratés hovorí, že ho nikto nikdy nemohol počuť hovoriť o veciach, o ktorých hovorí postava v Aristofanovej komédii (19d) – avšak v „autobiografickej“ pasáži vo *Faidónovi* sa Sókratés priznáva, že sa kedysi zaujímal o názory fyziológov (98b). Z historického hľadiska by sme mohli považovať za nedôveryhodný tiež spôsob, akým sa Sókratés v Platónovej *Apológii* obhajuje z hlavného bodu obžaloby – z bezbožnosti. Sókratés sa obhajuje z toho, že neverí v žiadne božstvo (26b-28a), avšak podľa oficiálneho znenia žaloby²⁷ Sókratés nebol obžalovaný z toho, že neverí v bohov vôbec, ale z toho, že neverí v štátnych bohov a že zavádza nové božstvá. Obvinenie z absolútneho ateizmu však v Platónovej *Apológii* vôbec z úst žalobcov nezaznieva. Ako si všimol ešte Wilamowitz, posledná, tretia časť *Apológie*, v ktorej Sókratés prehovára k sudcom už po odsúdení, musí byť Platónovým vlastným konštruktom, pretože po vynesení rozsudku sa už osobám v súdnom konaní neprideľovalo slovo. (Kriššák, 2006, str. 302)

Zároveň čitateľ *Apológie* môže nadobudnúť podozrenie, že Sókratés tu naozaj nie je ironický. Tento obraz Sókrata v žiadnom prípade nekorešponduje s aporetickými dialógmi, v ktorých Sókratés využíva mnohé prvky irónie, a v ktorých konštruje dialóg len na základe odpovedí svojich spolubesedníkov bez toho, aby mal akúkoľvek pozitívnu znalosť či už o povahe poznania, alebo o morálnych hodnotách. Obraz *Apológie* však v tomto smere nápadne korešponduje so Sókratom neskorších dialógov, v ktorých Platón predsa len – aj keď vždy s určitou váhavosťou – prezentuje skrze ústa Sókrata pozitívne názory na rôzne témy.

²⁶ V *Zákonoch* nachádzame viacero „sokratických“ pasáží (863c, 864a, 870c, 875a, 905d atď.)

²⁷ Ktorá bola uložená v Metróone – štátnom archíve mesta Atén – ešte za čias Favorina (DL *Vit.* II. 40).

Apológia je plná veľmi prepracovaných rečníckych obratov a ozdôb – živej reči, ktorou sa Sókratés na súde obhajoval, by sme asi ťažko mohli prisúdiť takú vysokú kompozičnú úroveň. Ak však pripustíme, že *Apológia* je dielo zrelého mysliteľa, len ťažko sa môžeme vyhnúť záveru, že Platón do nej nevniesol elementy svojho myslenia. (Brickhouse-Smith, 2004, str. 72)

5 Závery

Dôvody, ktoré udávajú v prospech autenticity Platónovho Sókrata mnohí bádatelia, sú postavené predovšetkým na tom, že si najskôr *ad hoc* určia nejaké dielo (*Apológiu*) alebo filozofický postoj z Platónových „raných“ dialógov (uvedomovanie si vlastnej nevedomosti, elenchos, etický racionalizmus, atď.). Potom na základe toho, či sa s týmito znakmi zhodujú informácie z iných Platónových dialógov, alebo od iných autorov (Aristotelés, Xenofón, Aristofanés), určujú, čo ešte patrí k historickému Sókratovi, a čo je už výsledkom vlastného prínosu týchto antických autorov. Takýto postup – prameniáci z arbitrárneho rozhodnutia, ktoré je podmienené subjektívnymi faktormi a osobnosťou konkrétneho historika filozofie – je nekritický a nevedecký, a vzhľadom na závažné nedostatky, ktoré sa v ich teóriách vyskytujú, je opodstatnené domnievať sa, že v Platónovom prípade nie je možné ani približne určiť demarkačnú líniu medzi ním a Sókratom. Vyhlíadky na jednoznačné uchopenie historického Sókrata nie sú oveľa lepšie ani v prípade, ak prijmeme Guthrieho radu, aby sme počas „cesty“ za poznaním pravého Sókrata zapriahli všetky štyri kone. Je celkom pravdepodobné, že v tomto prípade sa nepohneme ani zo stajne, lebo kone budú jeden na druhého navzájom ffrkať a hrýzť sa.

Niekoľko by mohol spoločne s Gigonom tvrdiť, že aj keď nemôžeme poznať filozofiu pravého Sókrata, môžeme si byť istí aspoň niektorými jednotlivosťami, akými sú napr. jeho výzor, daimonion, rodinná situácia a niekoľko správ o jeho vojenskej a štátnickej činnosti (Trapp, 2007, str. xviii). Aj pri týchto správach by sme mali byť opatrní, pretože – ako bolo uvedené vyššie – už v antike existovali autori, ktorí spochybňovali Platónove údaje o Sókratových vojenských misiách. Jediným faktom v súvislosti s postavou Sókrata ostáva, že bol v roku 399 pred Kr. odsúdený na trest smrti za bezbožnosť a že Aristofanova komédia z roku 423 pred Kr., ktorá ho karikovala, prepadla. Všetko, čo prekračuje tieto konštatácie, sa musí označiť za hypotézy a jednotlivé filozofické atribúty, ktoré sa zvyknú pripisovať Sókratovi, sa musia interpretovať v rámci filozofie Platóna, Aristotela a Xenofonta, alebo v rámci dejín gréckej komédie. Sókratés je skôr symbolom, obrazom toho, ako možno žiť na

tomto svete v dokonalej blaženosti. Sókratés je ideálom praktickej etiky. Predmetom dejín filozofie môže byť len v negatívnom zmysle, spôsobom, aký sme sa snažili uplatniť v tomto texte.

Vzhľadom na závery, ku ktorým sme dospeli, môžeme konštatovať, že Nietzscheho téza sa ukazuje pravdivou aj po viac ako storočí sokratovských štúdií. Platónov Sókratés naozaj nie je zrejme nič iné ako „Platón vpredu, Platón vzadu a Chiméra v strede“. Nietzscheho výrok tak predstavuje naozaj akési „kladivo“, ktorým uštedril (a stále uštedruje) „jednu po hlave“ nejednému úzkoprásému „akademikovi“, ktorý si zanovito zakladá svoju kariéru na nekritickej odvodzovaní autentickej Sókratovej filozofie z filozofie jeho „božského žiaka“ Platóna. Kde sa však berie tá istota, že Platón nebol „žiakom“ Sókrata v podobnom zmysle, v akom bol napr. Marx „žiakom“ Hegela?

Literatura

Brickhouse, T. & Smith, N. (2004) *Plato and the Trial of Socrates*. New York and London, Routledge.

Burnet, J. (1924) *Greek Philosophy*. London, Macmillan and co.

Cherniss H. (1945) *The Riddle of the Early Academy*. New York, Russel & Russel.

Dorion, L.-A. (2010) *The Rise and Fall of the Socratic Problem*. The Cambridge Companion to Socrates (ed. D. R. Morrison). Cambridge, Cambridge University Press.

Edmunds, L. (2006) *What was Socrates called?* The Classical Quarterly, vol. 56, no. 2, s. 414-425.

Fowler, H. N. (1914) *Introduction to Apology. Plato: Eutyphro. Apology. Crito. Phaedo. Phaedrus*. Cambridge, Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Grote, G. (2005) *Plato and Other Companions of Socrates I*. Elibron Classics, Adamant Media Corporation.

Guthrie, W. K. C. (1970) *Socrates*. Cambridge, Cambridge University Press.

Kriššák, M. (2006) *Sókratova krásna smrť*. SOKRATIKA I. Sókratovská tradícia myslenia od antiky po súčasnosť (ed. V. Suvák). Prešov, Prešovská Univerzita.

de Laguna T. (1934) Burnet's Socrates. *Mind*, vol. 43, no. 169, str. 50-62.

Merlan, P. (2002) *Řecká filosofie od Platóna k Plótinovi*. Filosofie pozdní antiky (ed. A. H. Armstrong). Prel. M. Pokorný. Praha, OYKOIMENH.

Nails, D. (1993) *Problems with Vlastos's Platonic Developmentalism*. *Ancient Philosophy*, vol. 13, no. 2, str. 273-291.

Nietzsche, F. (1994) *Filosofie v tragickém období Řeků*. Prel. J. Březina & J. Horák. Olomouc, VOTOBIA.

Nietzsche, F. (2003) *Mimo dobro a zlo*. Prel. V. Koubová. Praha, Aurora.

Porubjak, M. (2006) *Uvedenie ku Xenofónovmu obrazu Sókrata*. SOKRATIKA I. Sókratovská tradícia myslenia od antiky po súčasnosť (ed. V. Suvák). Prešov, Prešovská univerzita.

Salome, L. (2001): *Nietzsche*. Prel. E. Mandel & T.S. Mandel. Urbana and Chicago, University of Illinois Press.

Schleiermacher, F. (1852) *On the worth of Socrates as a philosopher*. PLATON: The Apology of the Socrates, The Crito and part of the Phaedo (ed. W. Smith). London, Taylor Warton and Maberly.

Suvák, V. (2006) *Sókratés a sokratika*. SOKRATIKA I. Sókratovská tradícia myslenia od antiky po súčasnosť (ed. V. Suvák). Prešov, Prešovská univerzita.

Taylor, A. E. (1951) *Socrates*. Boston, The Beacon Press.

Taylor, A. E. (1911) *Varia Socratica I*. Oxford, St. Andrew's University Publications.

Trapp, M. (2007) *Introduction*. Socrates in the Nineteenth and Twentieth Century (ed. M. Trapp). London, Ashgate Pub. Co.

Vlastos, G. (1971) *The Paradox of Socrates*. The Philosophy of Socrates. A Collection of Critical Essays (ed. G. Vlastos). New York, Anchor Books. Doubleday & Company Inc.

Vlastos, G. (1991) *Socrates: ironist and moral philosopher*. Cambridge, Cambridge University Press.

Zeller, E. (1877) *Socrates and the Socratic schools*. Prel. O. J. Reichel. London, Longmans, Green, and co.